

оскільки розміщувалася в першому ешелоні оборони. Фортеця прикривала єдину транспортну артерію до Боспору від нападів як із суші, так і з моря. Гарнізон, незважаючи на малу чисельність, був досить потужно озброєним. Склад залоги охоплював варварів-найманців. На підставі зазначених даних формується такий висновок: Кутлакська фортеця була полишена власним гарнізоном, що могло статися як внаслідок переходу залоги на бік ворога на тлі важкої внутрішньо-політичної ситуації, так і через відсутність подальшої необхідності функціонування зазначеної споруди. Після свого полишення залогою фортеця, імовірно, деякий час використовувалася, але недовго, бо не знайдено фактів, які б це доводили.

Джерела та література

1. Бонин А. В. Пам'ятники хоры Боспора I в. до н. э.: еще раз о хронологии объектов сигнально-оборонительной системы. *Проблемы истории, филологии и культуры*. 2006. № 16. С. 8–42.
2. Виноградов Ю. А., Горончаровский В. А. Военная история и военное дело Боспора Киммерийского (VI в. до н. э. – III в. н. э.). Санкт-Петербург: Филологический факультет Санкт-Петербургского государственного университета, 2008. 332 с.
3. Завойкина Н. В. О войне царя Аспурга против скифов и тавров. *Проблемы истории, филологии, культуры*. 2023. № 3. С. 252–271.
4. Колесников К. На краю Ойкумени. Еллінські військові традиції на українських землях Причорномор'я: від заснування перших поселень до перших століть християнської ери (VII ст. до н. е. – IV ст. н. е.). Київ: ТЕМПОРА, 2021. 312 с.
5. Корпус боспорских надписей / под ред. В. В. Струве. Москва–Ленинград: Наука, 1965. 940 с.
6. Ланцов С. Б. Изучение Кутлакского укрепления в юго-восточном Крыму. *Археологические исследования в Крыму 1993*. Симферополь: Таврия, 1994. С. 180–183.
7. Ланцов С. Б. Основные этапы строительства Кутлакской крепости. *Археологический альманах*. 2015. № 33: Древняя и средневековая Таврика. С. 39–44.
8. Страбон. География: в 17 книгах / пер. Г. А. Стратановский, ред. С. Л. Утченко. Москва: Наука, 1964. 943 с.

Короленко Мирослава

Донецький національний університет імені Василя Стуса

ЗБРОЯ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У XIV–XVI СТ.

Ключові слова: військова історія, зброєзнавство, історія зброї, історія України, середньовічна зброя.

Keywords: military history, historical weapons research, history of weapons, history of Ukraine, medieval weaponry.

Середньовічне озброєння українських земель є важливою складовою військової та культурної історії. Дослідження озброєння XIV–XVI ст. посідає пріоритетне місце.

ритетне місце в сучасній українській історіографії, оскільки військові артефакти мають значення не лише як технічні вироби, а і як носії історичної та національної спадщини, що відображають тривалість зв'язку українського суспільства та культури зі своєю минувиною.

У сучасній історіографії проблема озброєння українських земель XIV–XVI ст. розглядається в контексті військової історії та матеріальної культури пізнього середньовіччя. Значний внесок у її дослідження зробив І. Крип'якевич, який узагальнив джерельний матеріал і окреслив загальні тенденції еволюції озброєння, зосереджуючись на організації війська [2]. Регіональну специфіку військової справи в межах Великого князівства Литовського детально проаналізував Б. Черкас, тоді як у працях Л. Войтовича розвиток озброєння подано в загальноєвропейському порівняльному контексті [6; 1]. Водночас суттєвий внесок у вивчення матеріальної складової озброєння здійснили Д. Тоїчкін, О. Мальченко та С. Терський, праці яких зосереджені на аналізі холодної й вогнепальної зброї, археологічних комплексів і регіональних особливостей формування озброєння [5; 3; 4]. Попри це, недостатньо опрацьованими залишаються питання комплексного узагальнення щодо озброєння українських земель XIV–XVI ст., співвідношення місцевих та імпортованих зразків і впливу соціально-регіональних чинників на їх використання.

Метою дослідження є комплексний аналіз основних видів озброєння, поширених на українських землях у XIV–XVI ст., з урахуванням їх типології, походження та еволюції в умовах політичної, військової й культурної взаємодії українських територій із сусідніми державами та кочівниками.

Політична диференціація українських земель у XIV–XVI ст. безпосередньо впливала на характер озброєння та військових практик. Північні й центральні території у складі Великого князівства Литовського зберігали феодальні та мобілізаційні традиції, що визначало типи й джерела постачання зброї. Західні землі під владою Корони Польської зазнали впливу західноєвропейських військових традицій і позначилися будівництвом фортифікацій. Південні прикордонні регіони, перебуваючи в орбіті Кримського ханства та Османської імперії, характеризувалися поширенням мобільної кінноти, луків і легких шабель у відповідь на реалії фронтального життя через постійну загрозу степових набігів [6, с. 9].

Довгий час в ужитку трималась давня зброя, яка й у подальшому розвивалась. Так у XIV–XV ст. із кольчугою поєднували нашивні пластини, в яких окремі залізні пластинки накладалися одна на одну для подвоєння захисту. Із XV ст. заможні феодали під західним впливом повністю перейшли на литі латні обладунки. Впроваджувалися кираси, пласкі наколінники та наручі, які носили панцирні товариші шляхти і перші гусари.

Козаки наприкінці XV – на початку XVII ст. ще носили кольчуги, байдани і бехтерці, а потім взагалі відмовилися від захисного озброєння. Участь у війнах з орденськими лицарями, які використовували найновіші зразки західних панцирів, а також постійні контакти з ординцями, стимулювали швидкий прогрес виробництва і урізноманітнення форм захисного озброєння [6, с. 18]. Старовинні шоломи також вийшли з ужитку. На заміну почали застосовувати шоломи з круглим, випуклим дном, що краще оберігали голову. Вони мали різні назви, як-от, мисюрка,

капалин та ін. [2, с. 146]. На озброєнні піхоти також зберігся щит. У цей період існували павежі – чотирикутні щити, висотою до 1 м та вище, а в користуванні легкої піхоти зустрічалися невеликі трикутні або важчі чотирикутні щити.

Із наступальної зброї традиційно на полі бою використовувалася холодна зброя. Спис та меч довго залишалися основними засобами як для кінноти, так і для піхоти, зокрема до середини XV ст. Списи цих часів досягали 3 м. Їх основу виготовляли з ялини або сосни, а наконечники – із заліза, що оздоблювали вістрями різної форми. Відомі різні види списів, наприклад, піка, рогатина та алебарди, якими споряджували міських та замкових сторожів [2, с. 146].

Порівняно із попередньою добою, мечі у XV ст. були довшими, вужчими та з більш гострим краєм. Із XV ст. у піхоті і вищій кавалерії почали домінувати загострені шаблі, що дісталися українському війську від кочівників. Ці шаблі, із приблизною довжиною 1,1–1,2 м і вигнутою клинковою дугою, мали більшу ефективність у бою з панцерною кіннотою і фактично витіснили прямі мечі вже в середині XV ст. Озброюючись шаблями, українські військові переймали досвід Польщі та Литви, де панувала ідея легкої кавалерії із криволезною зброєю [1, с. 849].

Окрім списа і меча, широке поширення мала сокира, яка із середини XIV ст. з'являється в обладунку як ударна зброя, що здатна була подолати панцир за рахунок сили удару. До того ж у панцирній кінноті зберігалися бойові сокири. Іноді їх поєднували зі списом і майстрували різнопланові кортики та ножі [2, с. 146]. Арбалети або самостріли чи куші з'явилися в Україні з Європи ближче до кінця XV ст. Ці конструкції західного зразка застосовувалися під час облоги замків і навіть у польових битвах періоду XV–XVI ст. Арбалет виявився менш скорострільним за лук, тому переважно служив для стінобиття та оборони.

З XIV ст. розпочалася еволюція ручної вогнепальної зброї. Спочатку функцію вогнепальної зброї виконували гармати, а рушниці з'явилися пізніше [2, с. 148]. Із часів гуситських воєн їх застосування на українських землях стає масовим. Поява перших гармат на теренах України датується 1394 р. Вони були зафіксовані у Львові, звідки поширюються на інші території. З описів українських замків кінця XV ст., вимальовується загальна картина поширення артилерії: 1471 р. у Вінниці 1 пушка, в Чуднові 3 пушки, в Житомирі 4 пушки великі, 5 тарасниць; 1494 р. у Кам'янці-Подільському 11 пушок, а саме – 1 велика тарасниця, 4 півтарасниці, 2 піфгуфниці тощо; 1497 р. в Перемишлі – 2 півтарасниці, 2 моздіри, 1 менший моздір [2, с. 148].

Із другої половини XVI ст. фіксується збільшення кількості артилерійського озброєння на теренах України, типів гармат і вогнепальних засобів, що відрізнялися калібром, мобільністю та функціональним призначенням [2, с. 150]. Інтенсивне поширення артилерії виразилося в накопиченні різних типів важких і польових гармат у містах і фортецях, а також у вдосконаленні мобільних гарматних зразків. Це створило технічну й організаційну базу для подальшого масового впровадження ручної вогнепальної зброї – аркебуз і мушкетів, які поступово почали змінювати тактику бою та озброєння середньовічних військ. Як перша ручна вогнепальна зброя в 1471 р. згадуються пищалі, в замку у Вінниці й в Чуднові [2, с. 153]. Наприкінці XV ст. з'явилася аркебуза. У наступні роки аркебузи модернізували та замість гнотового замка з'явилися колесові, а згодом кремінно-

ударні замки. Одним із кращих варіантів довгої кремінної рушниці була турецька яничарка, яка використовувалася козацькою піхотою. До кінця XVI ст. козаки усвідомили переваги вогнепальної зброї, пікінери в їхніх порядках замінялися мушкетерами на флангах, а традиційна кіннота охороняла їх збоку, часто застосовуючи пересувні візові укріплення – вагенбурги [1, с. 857].

Озброєння українських земель XIV–XVI ст. поєднувало середньовічні традиції та новітні військові технології. Із лицарського спадку у цей період залишалися в озброєнні спис та меч, але важкоозброєна шляхетська кіннота дедалі більше оснащувалась гусарськими луками, шаблями і кіннотними стрілецькими засобами. Зростання ролі артилерії і ручної рушниці привело до поступової відмови від традиційних пік та щитів під натиском гармат та вогнепальної піхоти. Таке поєднання зумовило формування універсального воїна, здатного діяти як у степових мобільних сутичках, так і в укріпленій обороні, що згодом визначило характер козацького війська та його бойову ефективність у ранньомодерну добу.

Джерела та література

1. Войтович Л. І., Овсінський Ю. В. Історія війн та військового мистецтва: у 3 т. Харків: Фоліо, 2017. Т. 1. 894 с.
2. Крип'якевич І. П., Капустянський М. М., Гнатевич Б. М. Історія українського війська. Вінніпег: Клуб приятелів української книги, 1953. Т. 2. 863 с.
3. Мальченко О. Є. Артилерія на українських землях у XIV–XV ст. Київ: ТОВА ВП «Олавтекс», 2005. 184 с.
4. Терський С. З історії української зброї XIII–XVIII ст.: сокири-бердиші та алебарди. *Вісник Національного університету Львівська політехніка*. 2005. Вип. 527: Держава та армія. С. 16–27.
5. Тоїчкін Д. В. Середньовічний меч як традиційна ознака військово-рицарського стану на українських землях. *Військово-історичний альманах*. 2013. С. 38–46.
6. Черкас Б. В. Степовий щит Литви. Українське військо Гедиміновичів (XIV–XVI ст.). Київ: Темпора, 2011. 143 с.

Мельник Сергій

Донецький національний університет імені Василя Стуса

АКСЕОЛОГІЯ ЯК НОВИЙ НАПРЯМ ДОСЛІДЖЕННЯ МАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

Ключові слова: аксеологія, зброєзнавство, історія, сокира, спеціальні історичні дисципліни.

Keywords: axeology, weapon history studies, history, axe, auxiliary sciences of history.

Власний досвід дослідження такої поширеної категорії археологічних та етнографічних знахідок як сокири привів автора до висновку про необхідність